

De maakbaarheid van de natuur

RIENK SLINGS

Een recente inventarisatie van Natuurontwikkelingsprojecten in door de NV PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland beheerde natuurgebieden leerde dat er in de afgelopen jaren 18 projecten werden uitgevoerd. Tien staan er op stapel voor de komende jaren. Kennelijk is natuurontwikkeling iets wat in de beheerspraktijk van alledag een plaats heeft gekregen. Maar wat is die plaats precies? Wanneer gebruik je het wel en wanneer niet? Dat zijn de vragen waarop hieronder aan de hand van concrete voorbeelden zal worden ingegaan.

Onder: Secundair II vóór de ingreep (foto: J. Van Mourik).

Geheel onder: Secundair II na de ingreep (foto: J. Van Mourik).

De term natuurontwikkeling is nog niet zo lang in zwang. De inhoud van het begrip is nog in ontwikkeling. Er is daarom nog onduidelijkheid over de definitie. In de duinen wordt het natuurbeheer geheel gedekt door de twee overkoepelende begrippen "procesbeheer" en "patroonbeheer". Deze begrippen zijn al zo'n 15 jaar ingeburgerd. Procesbeheer is erop gericht het duinecosysteem zo natuurlijk mogelijk te laten functioneren. Patroon-

beheer is gericht op het herstellen of in stand houden van mede onder menselijke invloed ontstane natuurwaarden. Aan een nieuwe overkoepelende term is in de duinen dus geen behoefte. Buiten de duinen varieert de betekenis van het begrip natuurontwikkeling van een synoniem voor natuurbeheer in-het-algemeen tot iets dat op de definitie van procesbeheer lijkt.

In de dagelijkse praktijk van het duinbeheer wordt natuurontwikkeling meestal gebruikt in de zin van "natuurbouw": overduidelijk door menselijk gebruik gedegradeteerde terreindelen worden door een eenmalige ingreep weer geschikt gemaakt voor een voor de duinen karakteristieke levensgemeenschap. Het is een complex van beheersmaatregelen dat zowel binnen het procesbeheer als binnen het patroonbeheer toegepast kan worden.

Natuurontwikkeling, zoals hier bedoeld, kent dus maar een beperkt toepassingsgebied. Uitsluitend door de mens gedegradeteerde terreindelen komen ervoor in aanmerking.

Natuurontwikkeling en waterwinning

Meer dan een eeuw waterwinning heeft veel sporen in het Noordhollands Duinreservaat nagelaten. Door de snelle ontwikkelingen op het gebied van de techniek (diepinfiltratie) en het beleid (integratie van drinkwatervoorziening en natuurbeheer) in de afgelopen jaren, zijn er veel mogelijkheden voor natuurontwikkeling. De sterke vermindering van de winning van natuurlijk grondwater heeft enkele winmiddelen overbodig gemaakt. Het beleid van het PWN is er in zulke gevallen op gericht de technische infrastructuur uit het duin te verwijderen en het terrein weer in een zo natuurlijk mogelijk staat terug te brengen.

secundair II

Een voorbeeld van dit laatste is het secundaire pompstation II (2). Dit pompstation lag in het uiterste zuidoosten van het Noordhollands Duinreservaat. Het was in 1923 als een klassieke "prise-d'eau" aangelegd: een 960 meter lang en ruim 5 meter diep kanaal met een bodembreedte van 4 meter, waarin het natuurlijke grondwater weg "genomen" werd. Het vrijgekomen zand werd - een uitzondering, want meestal kon met dit goed verkopen - op de kant gezet en beplant met dennen. Door de steeds toenemende vraag naar drinkwater zakte het grondwater niveau op een gegeven moment tot onder de bodem van het kanaal. Daarom werden er in de bodem van het kanaal boringen gemaakt, die onderling werden verbonden door een zuigleiding. Op deze wijze kon de grondwaterwinning worden voortgezet.

Door de aanleg van het open infiltratiegebied "Kieftenvlak" in het aangrenzende duinterrein in het begin van de zeventiger jaren kon de winning

Herinrichting van infiltratieplassen kan natuurwinst opleveren (foto: Marc Janssen).

van natuurlijk grondwater sterk worden vermindert. De grondwaterstand steeg weer. In de omgeving van secundair II steeg het grondwater zoveel dat de bronnen in het kanaal onder water dreigden te komen staan. Om besmetting te voorkomen moest dit secundair dus "pompen of verzuipen". Jaarlijks moest er daarom met dit ene secundair zo'n 700.000 m³ grondwater gewonnen worden. Toen begin jaren negentig de winning van natuurlijk grondwater teruggebracht werd van 6 naar 2 miljoen kubieke meter, werd secundair II een blok aan het been en werd besloten het te sluiten. Er werd een plan opgesteld om tegelijkertijd de technische middelen te verwijderen en een voor de natuur zo gunstig mogelijke uitgangssituatie te scheppen. Het meest voor de hand liggend was het dempen van het kanaal met het nog aanwezige zand, na het verwijderen van putten, leidingen e.d. Hiertoe werd dan ook besloten. Op grond van oude kaarten van voor de aanleg en herhaalde veldbezoeken werd een beeld gevormd van het oorspronkelijke reliëf. De diverse zandstorten werden ingemeten. Hierbij bleek dat er toch niet voldoende zand beschikbaar was, zodat de plannen iets bijgesteld moesten worden. Het was daarom nodig een tweetal duinplasjes aan te leggen.

In de winter '93/'94 werd dit plan ten uitvoer gebracht. Het op de zandstorten groeiende naaldbos werd gekapt (2 ha) en het zand werd het kanaal ingereden. Zo goed mogelijk werd het vroegere reliëf weer aangebracht. Daarbij bleek het oude maai-veld onder de aan weerszijde van het kanaal gelegen storten tevoorschijn te komen. Hier was dus zeker het vroegere reliëf hersteld en van hieruit

Een vogeleiland in een infiltratieplas (foto: Marc Janssen).

was verdere "reconstructie" van het nieuwe maai-veld mogelijk. Na het gereedkomen hiervan werd het zand niet met helm beplant om de wind de "finishing touch" te laten aanbrengen. Tenslotte werd er een pad vlak langs het project aangelegd, zodat iedereen de ontwikkelingen ook kan volgen.

Na één zomer is er van het effect van deze "natuurontwikkeling" op planten en dieren nog weinig te zeggen. De duinmeertjes zijn vrijwel onmiddellijk in gebruik genomen door vogels, vooral eenden en steltlopers. Ook de plantengroei is hier het verst ontwikkeld. In het water groeien kranswieren, fonteinkruiden en sterrekroos. Langs de oevers staat veel witte waterkers en beekpunge.

Op het droge gedeelte is nog nauwelijks plantengroei. Hier en daar wordt kromhals en zandzegge aangetroffen en op plaatsen waar veel organisch materiaal terecht is gekomen zijn er haarden van akkerdistel te zien. Pas over enkele jaren is een eerste evaluatie van het project zinvol.

De komende jaren zullen van tijd tot tijd soortgelijke natuurontwikkelingsprojecten in uitvoering worden genomen. In de laatste maanden van '94 wordt een project bij secundair HP in het gedeelte van het Noordhollands Duinreservaat bij Bergen uitgevoerd, terwijl in de eerste maanden van '95 in hetzelfde terrein op grote schaal infrastructuur uit het duin verwijderd zal worden. Deze infrastructuur is overbodig geworden door het sterk verminderen van de winning van natuurlijk grondwater. Op veel plaatsen is daarbij voorzien in natuurontwikkelingsprojecten. Secundair E (Buizerdvlak) is het eerstvolgende grote project dat uitgevoerd zal worden.

Optimalisatie

Naast bovenbeschreven werkzaamheden die het herstel (regeneratie) van een vroegere situatie na beëindiging van de waterwinning beogen, zijn er ook natuurontwikkelingsprojecten die gericht zijn op het optimaal samengaan van natuur en bestaande waterwinning (optimalisatie). De ecologische optimalisatie van het infiltratiegebied Castricum was daarvan het eerste en meest omvangrijke voorbeeld (1). In het infiltratiegebied Kieftenvlak, dat vlak ten noorden van Wijk aan Zee in het Noordhollands Duinreservaat ligt, zal in de winter 1995/96 op grote schaal natuurontwikkeling gepleegd worden. Hierbij zullen o.a. enkele hectaren oevers van infiltratiepanden geschikt gemaakt worden voor natuurlijke vegetaties van natte duinvalleien. Op grond van de fraaie resultaten van een alhier ruim tien jaar geleden uitgevoerde natuurontwikkeling op kleinere schaal zijn de verwachtingen hoog gespannen. Hier groeien nu op de oevers van infiltratiepanden soorten als bleekgele droogbloem, strandduizendguldenkruid, krielparnassia, parnassia, rietorchis, gevlekte orchis en zelfs een exemplaar van de uiterst bedreigde orchidee hondskruid in als natuurlijk te kenschetsen begroeiingen.

Andere gebruiksvormen

Duinen kennen een lange gebruiksgeschiedenis. Het menselijk gebruik heeft vele sporen achtergelaten. Sommige gebruiksvormen hebben verrijkend gewerkt (bijvoorbeeld beweiding op Mienten), andere daarentegen nivellerend. Met name daar waar de natuur hierdoor sterk gedegradeerd is, is natuurontwikkeling meestal de aangewezen weg om hier

Krielparnassia (foto: Ruth van Crevel).

verbetering in aan te brengen. Een gebruiksvorm die vroeger in het Noordhollands Duinreservaat een grote vlucht heeft genomen is de landbouw. Grote oppervlakten verlaten bouwland zijn in het verleden bebost: een vorm van (onbedoelde) natuurontwikkeling die tegenwoordig in de duinen niet meer wordt toegepast. Er zijn ook stukken braak blijven liggen. De ontwikkelingen op deze verlaten bouwlanden zijn onderling sterk verschillend. Sommige stukken kregen vanzelf een meer en meer natuurlijk karakter, andere daarentegen bleven soortenarm en ruig. Soms trad er na maaien een verbetering in deze toestand op, maar op sommige stukken bleef dit zelfs na tientallen jaren maaien uit.

Verstuivingen

In het midden van de jaren 80 raakten enkele van deze bouwlanden vermoedelijk als gevolg van een extreem hoge konijnenstand spontaan op grote schaal in verstuiving. Hierdoor ontstonden op het Watervlak (tussen Castricum en Heemskerk) zelfs enkele zich verplaatsende paraboolduintjes met natte valleien in hun kielzog. Naar aanleiding hiervan werden twee beheersexperimenten uitgevoerd met het diepploegen van enkele bouwlanden in de hoop zo het verstuivingsproces ook op andere plaatsen op gang te helpen. Na één jaar was duidelijk dat dit op "De Grote Wei", behorend bij de duinontginning "De Brabantsche Landbouw" niet zou gaan lukken. Daarom werd hier in het najaar van 1994 een gebied van enkele hectaren met duintjes en natte duinvalleien gecreëerd. Het vrijkomende zand werd gebruikt om elders een tweetal pompgebouwtjes aan het oog te onttrekken. Een ander voorbeeld van minder fraai duingebied is dat van vuilnisbelt of afvaldump. In de eerste helft van deze eeuw had de gemeente Bergen bijvoorbeeld een mooie oplossing voor het rioolafval

van Bergen aan Zee. Dit werd namelijk met tankwagens in het omringende duingebied geloosd. Dit laatste was ook gebeurd op een bouwlandcomplex ten zuiden van Bergen aan Zee in het zgn. Kokkendal. Nadat ook hier na veelvuldig maaien geen duidelijke verbetering werd geconstateerd, werd op dit bouwlandcomplex — bekend onder de naam "Keetje van Hopman" — een natuurontwikkelingsproject uitgevoerd. Over een oppervlakte van anderhalve hectare werden hier natte duinvalleien gegraven. Ook hier kwam een deel van het vrijkomende materiaal goed van pas bij het dempen van een overbodig geworden waterwinkanaal.

Financiering

Alle beschreven projecten zijn betaald uit de daarvoor bij het PWN bestaande budgetten. Daarnaast zijn ook enkele (kleinere) projecten m.b.v. subsidies gerealiseerd. Een groter project dat binnenkort met subsidie gerealiseerd zal gaan worden, maakt deel uit van het bovengenoemde project in het Buijzervlak.

Evaluatie

Natuurontwikkeling is momenteel populair. Tal van projecten zijn in voorbereiding of al uitgevoerd. De vraag mag gesteld worden of dit alles nu ook wat oplevert voor de natuur, maar voor een antwoord hierop is het nu nog te vroeg. Na een aanvankelijk snelle (soms te snelle) successie krijgt elk project in een onvoorspelbaar, maar langdurig proces van soortenverrijking geleidelijk aan zijn eigen identiteit. De begrijpelijkerwijs vaak gemelde snelle successen hebben weinig zeggingskracht voor de lange termijn, zoals het kortdurende optreden van karakteristieke duinvalleiplanten in de eerste jaren na het begin van de oppervlaktewaterinfiltratie heeft aangetoond. Op de middellange termijn zijn er enkele zeer succesvolle projecten, zoals het bovengenoemde experiment in het Kieftenvlak. Maar het oudste, bewust met dat doel uitgevoerde natuurontwikkelingsproject van de duinen (misschien wel van Nederland), het in 1951 gegraven van Hunenplak op Terschelling, gaf na een aanvankelijk hoopvolle ontwikkeling toch uiteindelijk een tegenvallend resultaat (3). Is de natuur misschien toch minder maakbaar dan we denken? Zolang de activiteiten maar beperkt blijven tot waarde(n)loze, gedegradeerde uitgangssituaties waar met regulier beheer geen verbetering te bereiken valt, levert natuurontwikkeling allicht meer op dan niets doen. Indien de projecten goed met onderzoek begeleid worden, zal in ieder geval de kennis van dit soort beheersingrepen toe kunnen nemen.

Rienk Slings is werkzaam bij de NV PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland als hoofd van de afdeling Onderzoek en Beheersadvies van de sector Natuurbeheer.

Literatuur

1. Janssen, M. & Slings, R. 1991. Optimalisatie van de waterwinning. *Duin* 14(1): 7-9.
2. Schavemaker, W. & Postuma, H.H. 1994. Er was eens een secundair. PWN-Wereld.
3. Westhoff, V. & Oosten, M.F. van. 1991. De plantengroei van de Wadden eilanden. KNNV. Utrecht.